

СЛОВАТА И СЛОВОТО

Зборник на трудови од Третиот
Светиклиментов научен собир
(2019)

СОДРЖИНА

ВОВЕДНИ ЗБОРОВИ	5
Венко Андоновски ЗОШТО НАУКАТА НУЖНО ВОДИ КОН БОГА	7
Ѓоко Ѓорѓевски БОЖИОТ ЗБОР ВО СТАРИОТ ЗАВЕТ	21
Ратомир Грозданоски ВО ПОЧЕТОКОТ БЕШЕ СЛОВОТО	29
Цане Т. Мојаноски ВЕРСКИОТ ФУНДАМЕНТАЛИЗАМ И ПОЛИТИЧКИОТ ЕКСТРЕМИЗАМ – СЛИЧНОСТИ И РАЗЛИКИ	55
Марија Гиревска ХРИСТИЈАНСКАТА КУЛТУРА КАКО ИЗВОР НА РЕАЛНОСТА ВО ЕВРОПСКАТА КНИЖЕВНОСТ	87
Катица Кулава СТАРОСЛОВЕНСКАТА АЗБУЧНА ДРАМА И ЕДЕН НОВ МАКЕДОНСКИ ПРЕПЕВ НА „АЗБУЧНАТА МОЛИТВА“ НА КОНСТАНТИН ПРЕЗВИТЕР	95
Димитри Кумбароски ЗА ДУХОВНИТЕ И СЕТИЛНИТЕ АСПЕКТИ НА ЦРКОВНАТА МУЗИКА	119
Виктор Недески „ЕДНАТА ВОПЛОТЕНА ПРИРОДА НА БОГА СЛОВОТО“ – ОД АПОЛИНАРИЈ ЛАОДИКИСКИ ДО СВЕТИ КИРИЛ АЛЕКСАНДРИСКИ	127

Калистрат Санџаоски ИДЕЈАТА ЗА УБИСТВО КАКО ФИКСАЦИЈА И ПСИХОЗА	141
Емилија Црвенковска МНОГУЗНАЧНОСТА НА ЛЕКСЕМАТА СЛОВО ВО ЦРКОВНОСЛОВЕНСКАТА ТРАДИЦИЈА	155
Бобан Карапејовски Марија Пандева ЗА НЕКОИ ОСОБЕНОСТИ НА ЈАЗИКОТ НА КИРИЛ ПЕЈЧИНОВИЌ	161
Милан Ѓорѓевиќ ЗА ПРОСВЕТИТЕЛСТВОТО И СВЕТОСТА НА ПРЕПОДОБЕН КИРИЛ ПЕЈЧИНОВИЌ	173
Емил Ниами ДОМОСТРОЈ: ПРАВИЛАТА И НОРМИТЕ НА СЕМЕЈНИОТ ЖИВОТ ВО РУСИЈА	179
Кирче Трајанов ДИЈАЛОШКИОТ КАРАКТЕР НА ЦРКОВНАТА ПРОПОВЕД	189
Анета Јовковска БОЖЈОТО СЛОВО – ОСНОВА НА ПРАВОСЛАВНАТА ХРИСТИЈАНСКА ПЕДАГОГИЈА КАКО НАУКА	197
Илче Мицевски-Игнат ЧОВЕКОВИОТ УМ И НЕГОВАТА РЕАЛНОСТ – КОНВЕРГЕНЦИИ И ДИВЕРГЕНЦИИ ПОМЕЃУ НЕВРОНАУКИТЕ И ЦРКОВНИТЕ ОТЦИ	209
Стефан Гоговски СЛОВОТО БОЖЈО И СВЕТОТО ПИСМО. БОГОСЛОВИЕТО КАКО ПАТ КОН ОХРИСТОВУВАЊЕ НА ЧОВЕКОТ	225

ЧОВЕКОВИОТ УМ И НЕГОВАТА РЕАЛНОСТ - КОНВЕРГЕНЦИИ И ДИВЕРГЕНЦИИ ПОМЕЃУ НЕВРОНАУКИТЕ И ЦРКОВНИТЕ ОТЦИ

Апстракт

Современите интереси на невронауките го опфаќаат и студирањето на човековиот ум. Постојано напредуваат со нови сознанија за умот, совеста, чувствата и животните искуства. Умот претставува една загатка за невронауките која се обидуваат да ја одгатнат и да ги дознаат скриените тајни на умот и на совеста. Од друга страна, светите Отци на православната Црква имаат конкретно учење за умот и совеста, а човекот е создаден според ликот и подобие на Божјо. Невронауките и учењето на светите Отци имаат можност да се сретнат во дијалог имајќи ги како основа конвенциите кои ги обединуваат. Но, ограниченоста на невронауките одговорите да ги бара само во мозочната материја, раѓа дивергенции и изолирање во материјалниот натурализам. Објаснувањето на човековата тајна не е едноставна задача.

Клучни зборови: невронауки, ум, мозок, отци, душа, дијалог, материјализам.

Вовед

Гледајќи ретроспективно на 20-от век, ќе видиме дека беше век на напредни научни достигнувања и технолошки напредок. Со напредувањето во науката и технологијата се создадоа нови гранки на науки кои имаат свој придонес во научната област и во истражувањето на тајните на создадениот свет и тајните на човекот. Физиката е една од науките која се разви најмногу во 20-от век, а 21-от век, според предвидувањето на добитникот на Нобеловата награда за физика, Ервин

Шродингер, пред повеќе од 50 години, ќе биде век на биологијата.¹ Во меѓувреме, неговото предвидување се оствари. Научниците од повеќе гранки и подгранки на науките кои го проучуваат човекот и неговиот живот, доаѓаат до нови сознанија и откритија за биолошкиот состав на човекот и неговите психофизички функции. Невронауките се дел од тие гранки на биолошките науки кои се развиваат со голема брзина и носат бројни научни резултати. Религијата и религиозното искуство на човекот се дел од бројните истражувања кои невронауките ги прават. Ќе се осврнеме кон мислењата за човековиот ум и мозокот во истражувањата на невронауките, правејќи споредба со учењето на некои од црковните Отци за умот и неговата улога. Односно, ќе се обидеме да ги најдеме конвергенциите и дивергенциите за умот и неговата реалност во невронауките и учењето на црковните Отци.

Истражувањето на умот не е нешто ново и модерно, туку е дел од историјата на човештвото и претставува еден процес кој е скоро неизменет уште од времето на Платон и Аристотел. Тој процес на објаснување на умот е продолжен од современите невронауки, кои се поделени на повеќе подгранки и домени на истражување, а технолошкиот развој на современите медицински апарати за истражување на мозокот им дава широк пристап до мозочните функции. Најчесто употребувана технологија од невронауките во проучувањето на мозокот е нуклеарната магнетна резолуција и томографијата со емисија на позитрони. Најмногу се посветува време на идентификација на мозочните делови одговорни за обичните чувствителни активности на човекот, истражување кое и денес е зачувано². Невронауките се поделени на повеќе гранки³ и секоја има специфичен домен на истражување. „Во последните години, научното истражување, помогнато од сè порафинирани апарати, ја проби со една решителност без преседан и внатрешната територија, истражувајќи ги биолошките и психолошките процеси на кои субјект е човекот. Се забележаа одлични резултати во познавањето на механизмите на живиот свет, истовремено откривајќи аспекти за начинот како функционира човековото тело, со неговите потсистеми.

---

¹ Види А. S. Mihalache, *Ești ceea ce trăiești: câteva date recente din neuroștiințe și experiențele duhovnicești ale Filocaliei*, București 2019, 13.

² Сп. А. S. Mihalache, *Ești ceea ce trăiești...*, 13–14.

³ Од невронауките ќе ги споменеме следниве гранки: психосоматска медицина, психобиологија, невро-биологија, невроимунопсихологија, психологија на здравјето, невропсихијатрија, психоневрологија, невротологија и др.

Особено, се разјаснија длабоки работи во поглед на механизмите на психичкиот живот, на оние кои ги придружуваат емоциите, мислењето и волјата на субјектот⁴. Современата технологија овозможува прецизно набљудување на мозочните процеси во текот на експериментите или истражувањата. Се откриваат процеси кои пред педесет години не беше возможно да се видат или да се измерат, благодарейќи на напредокот на технологијата. Се разбира, истражувањата на невронауките не само што доаѓаат до нови сознанија за психичкиот живот, емоциите или волјата на човекот, туку открија и нови работи за тоа како мозокот реагира и се менува во различни дадени ситуации. „Станува збор за резултати кои создадоа големи промени во разбирањето на координатите на здравиот живот и кои беа добиени во домени на истражување како: церебрална пластичност, неврогенеза, пластичноста на теломерите, епигенетика (што ги има предвид генетските изразувања под влијание на различните надворешни фактори) или невроимунитетот“⁵. Резултатите на невронауките во различните домени се бројни и секојдневно придонесуваат за откривање на нови тајни во човековиот организам и мозок. Сепак, нас нè интересира конкретно што велат невронауките за човековиот ум и како го сфаќаат невронаучниците.

Умот во истражувањата на невронауките

Невронаучниците преку истражувањето на човековиот мозок се обидуваат да објаснат многу работи поврзани со човековиот живот и со функциите на мозокот. Иако имаат дојдено до многу резултати, сепак, тие се само мал дел од она што сè уште може да се открие. За невронаучниците „мозокот е една од најкомплексните структури во познатиот универзум...“⁶, затоа се знае малку за него, иако, како што напоменаваме, невронауките доаѓаат со нови резултати за невронските процеси и функции. Секое ново откритие за мозокот и за неговите функции го збогатува знаењето на научниците со нови информации. Помеѓу многуте мозочни тајни кои невронаучниците ги проучуваат и се обидуваат да го докажат нивното постоење и функционирање, се знаоѓа и прашањето за човековиот ум и неговото функционирање. „Раз-

⁴ A. S. Mihalache, *Ești ceea ce trăiești...*, 17.

⁵ A. S. Mihalache, *Ești ceea ce trăiești...*, 131-132.

⁶ B. J. Baars – N. M. Gage, *Cognition, Brain and consciousness. Introduction to Cognitive Neuroscience*, London 2010, 3.

бирањето на човековиот ум во биолошки термини се појави како централен предизвик за науката во 21-от век. Ние сакаме да ја разбереме биолошката природа на перцепцијата, учењето, меморијата, мислата, совеста и границите на слободната волја⁷. Покрај истражувањето на психолошкиот аспект на човековиот живот, на неговите чувства и на деловите на мозокот кои реагираат при различните доживувања, невронауките го свртуваат нивното внимание кон истражувањето на умот и на совеста. Сепак, односот помеѓу мозокот и умот почнува да биде една точка за ориентирање во истражувањата кои следуваат. Различните резултати добиени во текот на времето од страна на невронауките, медицината и психологијата, направиле многу разлики помеѓу умот и мозокот, што довело до примена на различни и несоодветни третмани за одредени пациенти. Новите истражувања се стремат кон унифицирање на резултатите, со цел да се поставуваат подобри дијагнози и научни мислења за одредени нарушувања кај некои пациенти, во зависност од нивната болест.

Она што се прашуваат невронаучниците е дали умот е дел од мозокот или е дел од целото тело? Не можат да се одлучат точно. Познатиот светски невробилог Антонио Дамасио, познат по неговите истражувања за емоциите на човекот, се чини дека од двете мислења на крај останува само на едно. „Не само раздвојувањето помеѓу ум и мозок е неистинито: веројатно дека и раздвојувањето помеѓу умот и телото е исто така фиктивно. Умот му припаѓа на телото во потполна смисла на терминот, не е само на мозокот“⁸. Неговото мислење тежнее да се менува во неговата позната книга *Грешкајџа на Декарт...*, од која ги наведуваме цитатите. „Идејата дека умот го има потеклото во целиот организам, како целина, може да се чини чудна на прв поглед. Скоро, концептот за ум се премести од етеричното никаде, каде што беше поставен во 12-от век, на местото кое го зазема сега, во мозокот или околу него – извесно деградирање, и сепак една достоинствена позиција“⁹. Конкретното мислење на Антонио Дамасио е дека, всушност, умот го има „потеклото во невронските циркулации“¹⁰, потоа „не ве-

---

⁷ E. R. Kandel, “The new science of mind. A forecast of the major problems scientists need to solve”, *Scientific American Mind* 17 (2/2006), 62.

⁸ A. Damasio, *Eroarea lui Descartes. Emoțiile, rațiunea și creierul uman*, прев. I. Tănăsescu, București 2005, 142-143.

⁹ A. Damasio, *Eroarea lui Descartes...*, 255-256.

¹⁰ A. Damasio, *Eroarea lui Descartes...*, 256.

лам дека умот се наоѓа во телото“¹¹, туку дека „умот произлегува од мозокот“¹², за потоа да афирмира дека умот е „најскапоцениот производ за сите невронаучници. За нив, мозокот е централен објект на научно-истражување и креатор на умот, на разумот, на совеста, на чувствата итн. Објаснувањата кои невронауките се обидуваат да ги дадат за човечкиот ум се строго поврзани за биолошките и невронските процеси на мозокот. Повеќемина научници се обидуваат преку различни експерименти да докажат дека умот и мозокот имаат ист идентитет, но резултатите кажуваат дека се работи за две различни работи.¹⁴ Во прилог на тие експерименти, резултатите докажуваат дека менталната одлука за одредена човечка акција се случува пред активирањето на невроните во мозокот за извршување на одредената акција, а не обратно.¹⁵ Многу нови истражувања тесно го поврзуваат сложеното однесување на една личност со особеностите на церебралната функција.¹⁶ Човековиот ум нема посебен идентитет од мозокот според Ерик К.: „Прво, умот и мозокот се неразделни (...), умот е збир на операции спроведени од мозокот, како што одењето е збир на операции спроведени од нозете, освен многу посложено“¹⁷. Правењето разлика помеѓу умот и мозокот не е едноставно за невронаучниците. Тоа е резултат на натуралистичкиот приод на научниците во проучувањето на умот, затоа не може да стане збор за поинакво интерпретирање на нивните истражувања. Приодот на проучувањето на умот е секогаш ист, одговорот се бара во мозокот.

Покрај човековиот ум, она што најмногу ги интригира невронауките и кон што се концентрираат нивните истражувања, е објаснувањето на совеста и човековите чувства. Како и умот, совеста на човекот отвора многу прашања за невронауките кои сè уште се обидуваат да ги одговорат. Исто како и истражувањата за умот, одговорите за совеста и за чувствата се бараат во човековиот мозок. Се проучуваат

¹¹ A. Damasio, *Eroarea lui Descartes...*, 256.

¹² A. Damasio, *Eroarea lui Descartes...*, 282.

¹³ A. Damasio, *Eroarea lui Descartes...*, 285.

¹⁴ Сп. J. Hick, *Noua frontieră a religiei și științei. Experiența religioasă, neuroștiința și transcendentul*, прев. А. Anghel, București 2012, 154.

¹⁵ Сп. J. Hick, *Noua frontieră a religiei și științei...*, 155.

¹⁶ A. S. Mihalache, *Ești ceea ce trăiești...*, 19.

¹⁷ E. R. Kandel, "The new science of mind. A forecast of the major problems...", 64.

различни мозочни активности во бројни експерименти кои имаат за цел да ја стимулираат совеста. Според мозочните активности се обидуваат да го откријат појавувањето и функцијата на совеста. Некои од мислењата за човековата совест се дека таа е специфична за активнос-та на големиот мозок¹⁸ и дека големиот мозок „е местото во кое е засолнета човековата душа“¹⁹. Освен за совеста, невронаучниците велат дека човековите чувства се душата на човекот. „Чувствата формираат основа за она што многу милениуми луѓето го нарекуваа душа или човеков дух“²⁰. Овој вид одговори се обиди на невронаучниците преку мозокот, совеста и чувствата да дадат објаснување на она што тие мислат дека е човековата душа или ум. Колку и да се зависни нивните истражувања од материјална гледна точка, односно буквално за сè да се бара одговор во мозокот, невронаучниците мислат дека во човековиот ум постои „нешто“ нематеријално, кое влијае врз материјалниот свет²¹. Сепак, колку и да се обидуваат невронауките да бидат објективни во нивните истражувања, аспектите на внатрешниот живот на човекот, на совеста и чувствата, не можат да бидат истражувани на начин како што се истражува едно солидно тело²². Затоа, „дефинирањето на совеста, од научна гледна точка, запазувајќи ја ригорозноста на барањата на «позитивното знаење», е невозможно. Невозможноста на дефинирањето и на разбирањето на човековата психа е основана не на технолошката неспособност, туку на логички принципи. Проблемот на односот помеѓу мозокот и психата, како и оној на совеста, се дел од оние кои не можат да се решат“²³. Обидите да се дефинира совеста или умот на човекот според принципите на современите невронауки остануваат без резултат. Доколку се успее во дефинирањето на совеста, тогаш ќе се реши и проблемот на дефинирањето на умот и неговиот однос со мозокот. Моментално, невронауките немаат конкретен

¹⁸ R. Penrose, *Mintea noastră ...cea de toate zilele. Despre gândire, fizică și calculatoare*, прев. С. С. Rusu - М. V. Rusu, București 1996, 413.

¹⁹ R. Penrose, *Mintea noastră ...cea de toate zilele...*, 415.

²⁰ A. Damasio, *Eroarea lui Descartes...*, 12.

²¹ R. Penrose, *Mintea noastră ...cea de toate zilele...*, 438.

²² Сп. А. S. Mihalache, *Ești ceea ce trăiești...*, 392.

²³ А. S. Mihalache, *Ești ceea ce trăiești...*, 411. „Едно аналитичко и дискурсивно истражување не може да ја објасни реалноста на совеста, затоа што совеста не може да се намали на еден материјален феномен одвоен од личното постоење на субјектот што познава“, А. Lemeni - R. Ionescu, *Teologia ortodoxă și știință, Repere pentru dialog*, București 2007, 431.

одговор. „Неодамнешни лабораториски резултати покажуваат дека совеста е процесирана во повеќе мозочни региони. Ако истражувачите можат да ја дефинираат невропсихолошката основа за совеста, тогаш научниците ќе бидат способни да ги заменат бескрајните философски дебати со емпириски описи за тоа дали мозокот и умот се исти или различни ентитети“²⁴. Мозокот ги процесира своите активности во повеќе делови, затоа понекогаш е тешко да се прецизира кој дел од мозокот е одговорен за одредени психосоматски функции. Ист е случајот и со човековата совест, не може точно да се определи во кој дел од мозокот таа е активна и не може да се дадат одговори кои ќе ја дефинираат. Сепак, познати невробиолози на современата академска заедница признаваат тесна врска помеѓу мозокот и умот, доаѓајќи до резултатот дека способноста на човекот за размислување не е една едноставна физиолошка последица на мозокот.

Без оглед на тоа колку се бројни резултатите од истражувањата на невронауките за умот и совеста на човекот, невронаучниците признаваат дека за нив мозокот е една голема непозната територија и сè уште не можат да сфатат многу работи кои се случуваат во мозокот. „Некои важни прашања за човековата мозочна структура и функција остануваат една сложувалка за нас. Зошто ние гледаме очигледна двојност во мозокот, со две хемисфери, два таламуси, на пример, кога имаме еден ум?“²⁵. Човековиот ум создава многу проблеми од научна гледна точка и остава место за различни научни интерпретации. Невронаучниците доаѓаат секој со свое мислење врз основа на нивните експериментални истражувања, додавајќи само капка во огромниот океан на непознати работи за мозокот или за умот. Некои нешта можеби ќе останат и без одговори²⁶. „Човековиот субјект ги трансцендира, според современата психологија, сите модели и структури кои го опишуваат“²⁷. Според овој цитат, современата психологија се доближува

---

²⁴ M. Pauen, „Does free will arise freely?“, *Scientific American Mind*, Special Edition 2003, 42.

²⁵ B. J. Vaars – N. M. Gage, *Cognition, Brain and consciousness...*, 153.

²⁶ „Комплексноста на човечкиот ум е, можеби, од таква природа да не го дознаеме никогаш решението на проблемот од причина на нашите својствени ограничувања. Можеби ниту не треба да зборуваме за еден проблем, туку за една мистерија, правејќи разлика меѓу прашањата со кои науката може да се справи и оние кои е можно вечно да останат без одговори“, A. Damasio, *Eroarea lui Descartes...*, 15.

²⁷ A. S. Mihalache, *Esti ceea ce trăiești...*, 412.

до православната теологија која учи дека човекот е над сето создание и дека е повеќе од проста материја. Човекот не е само тело и мозок, туку има душа, ум, разум, преку кои е способен за познавање на созданието и за заедница со Бога. Човекот е повеќе од неговиот надворешен и внатрешен опис од биолошки аспект.

Учењето на светите Отци за човековиот ум

Што се однесува до учењето на некои од светите Отци на православната Црква, постои различно мислење за човековиот ум и за неговата улога во човековиот живот. Според учењето на православната Црква и библискиот текст, човекот е создаден од Бога според Неговиот лик и подобие (1. Мој. 1, 26). Во редовите што следуваат ќе посетиме внимание на учењето на мал број на црковни Отци за умот, за неговото место во човекот и неговата функција. Односно, ќе цитираме само неколку црковни Отци кои го синтетизираат учењето на светите Отци за умот. Забележуваме кај невронауките дека умот е истражуван строго од биолошки аспект и сите негови активности се поврзани или изедначени со мозочните активности. Тоа не е случај кај светите Отци. Свети Григориј Палама пишува дека словесната природа на душата е единствена која има ум, бидејќи е создадена „според ликот на Бога, од Него“²⁸. Свети Никодим Светогорец душата ја нарекува ум²⁹, според учењето на свети Калист, кој дејствува преку мозокот³⁰, а за престој го има срцето. Умот е создаден прост, „без имагинација и форма, за да биде според ликот и подобие на Создателот (...), за преку таа сличност умот да се соедини со првиот Лик“³¹. Природната и вродена улога на умот е да се занимава со духовните и нематеријални мисли, бидејќи тој самиот е нематеријален, а како бесмртен, да се занимава и

---

²⁸ Grigorie Palama, sfântul, „150 Capete despre cunoștința naturală, despre cunoașterea lui Dumnezeu, despre viața morală și despre făptuire”, во *Filocalia* vol. 7, прев. D. Stăniloae, București 1977, 449. Nicodim Aghioritul, sfântul, *Paza celor cinci simțuri*, Galați 2010, 323.

²⁹ Nicodim Aghioritul, sfântul, *Paza celor cinci simțuri...*, 98.

³⁰ „Во мозокот се наоѓа како во една алатка не суштината и силата на умот – односно на душата –, туку само дејството на умот, како што кажав на почетокот. Остава ги поновите физичари и метафизичари да велат дека суштината на душата се наоѓа во мозокот...“, Nicodim Aghioritul, sfântul, *Paza celor cinci simțuri...*, 241.

³¹ Nicodim Aghioritul, sfântul, *Paza celor cinci simțuri...*, 213.

со бесмртните или вечните добра.³² Свети Игнатиј Бранчианинов дава опис на троичноста на човекот според ликот на Света Троица, односно човекот е троичен по неговите три сили на неговиот дух. „Во Светото писмо и делата на светите Отци «дух» е наречена општо душата или една сила на душата. Отците ја нарекуваат оваа сила на душата: словесна сила. Тие ја делат на три дела: ум, мисла или слово, и дух. (...) Во делата на Отците, словесната сила или духот честопати е наречен «ум»...“³³. Секој од овие три дела на словесната сила на човекот ја изобразува троичноста на човекот според ликот на Светата Троица. Свети Игнатиј тоа го опишува на следниот начин: „Нашиот ум е ликот на Отецот, нашето слово (неизговореното слово го нарекуваме «мисла») е ликот на Синот, нашиот дух е ликот на Светиот Дух“³⁴, објаснувајќи дека како што трите Лица на Света Троица сочинуваат едно Божјо Битие без да се измешаат или да се претопат едни во други, така и човекот останува едно битие со неговите сили, слично на Света Троица. Самиот Бог е „Ум над секое сфаќање“³⁵ и затоа човековиот ум го прима Неговиот печат, според свети Калист. Исто така и свети Калист ја нарекува душата ум, а словото (зборот) го нарекува разум, кои заедно со духот ја оформуваат троичноста на човекот според ликот на Света Троица³⁶. Според цитатите наведени погоре, забележуваме дека светите Отци воопшто не го поврзуваат умот со мозокот, во смисла да тврдат дека умот се наоѓа во мозокот или во некој друг дел од телото. Таа идеја е отфрлена и од свети Григориј Нисиски³⁷. Според учењето на светите Отци, умот е ист со душата или е најголемата сила на словесната природа на душата. Мозокот е само органот преку кој умот дејствува.³⁸

Умот има многу важна улога во осветувањето и обожувањето на човекот. Во духовниот живот на христијаните умот е „водичот на ду-

³² Nicodim Aghioritul, sfântul, *Paza celor cinci simțuri...*, 100.

³³ Ignatie Briancianinov, sfântul, *Experiențe ascetice*, прев. А. и К. Tănăsescu – Vlas, București 2008, 562.

³⁴ Ignatie Briancianinov, sfântul, *Experiențe ascetice...*, 563.

³⁵ Calist Catafygiotul, „Despre unirea dumnezeiască și viață contemplativă”, во *Filocalia* vol. 8, прев. D. Stăniloae, București 2002, 408.

³⁶ Calist Catafygiotul, „Despre unirea dumnezeiască și viață contemplativă”..., 409.

³⁷ Види Григориј Нисиски, свети, *За усїројсїивоїїо на човекоїї*, прев. К. Велјановска, Скопје 2003, 43-44.

³⁸ Nicodim Aghioritul, sfântul, *Paza celor cinci simțuri...*, 247.

шата³⁹ кон познавањето и заедницата со Бога. Умот и разумот го водат човекот кон совршенството, односно кон уподобувањето на човекот со Бога (сп. Мт. 5, 48). Се разбира, умот и разумот имаат различни улоги во уподобувањето на човекот. „Разумот оперира со создадените реалности, додека умот оперира на нивото на божествената благодат. Преку разум светите Отци го сфатиле манифестирањето на интелектот во доменот на катафатичкото, а преку ум неговото трансцендирање кон апофатичкото. Затоа и се упатува да се користи повеќе поимот за ум. Ако за нив разумот го претставува елементот на ликот во отворањето кон Бога, умот е сфатен како затворање на подобие од страна на ликот“⁴⁰. Разумот дејствува во рамките на логичките концепти, во рамките на рационалното, додека умот дејствува и ја извршува неговата функција во рамките на надрационалното, во она што ги надминува можностите за рационално објаснување. Доживувањето на Божјото присуство во моментот на обожувањето е надумно искуство, невозможно да се опише со рационални изрази. А тоа искуство е дарувано од божествената благодат кога словесната сила на душата која се наоѓа во срцето и умот кој дејствува преку мозокот ќе се соединат во едно преку молитва⁴¹. „Умот има една конструкција која, во патристичкото сфаќање, е специфична на неговата дестинација: онаа да Го прими Бога“⁴². Без умот е невозможно човекот да го познае Бога и да се соедини со Него не само во привремена туку и во вечна заедница. Тука умот и совеста соработуваат добро, бидејќи „совеста е духовниот орган според кој ликот се ориентира во здобивањето на подобие“⁴³. Светите Отци немаат проблеми во дефинирањето на совеста, ниту во разбирањето на нејзината функција и улога во спасението на човекот. Точно знаат што е совеста и не се губат во полемики за тоа од каде потекнува, како се создава или кои се најзините основи. Вековното предание на светите Отци дава одговори кои невронауките почнуваат да ги откриваат и да ги препорачуваат на луѓето како правила за среќен и здрав живот.

---

³⁹ Ignatie Briancianinov, sfântul, *Experiențe ascetice...*, 547.

⁴⁰ N. R. Stan, *Antropologia din perspectiva hristologică. Bazele doctrinare ale vieții duhovnicești*, Constanța 2007, 167-168.

⁴¹ Ignatie Briancianinov, sfântul, *Experiențe ascetice...*, 218.

⁴² A. S. Mihalache, *Ești ceea ce trăiești...*, 415.

⁴³ N. R. Stan, *Antropologia din perspectiva hristologică...*, 183.

Конвергенции помеѓу невронауките и теологијата

Иако на прв поглед може да се каже дека невронауките и учењата на светите Отци немаат ништо заедничко, сепак, во најновите истражувања на невронауките религиозното искуство зазема терен и го буди интересот на невронаучниците. Тоа значи дека може да се зборува за одредени конвергенции помеѓу невронауките и учењето на светите Отци. Дел од невронауките го студираат религиозното искуство на молитвата, на медитацијата, на духовниот живот од различни религии, подвлекувајќи ги позитивните последици од религиозното искуство. „(...) невронауките станаа, покрај сето ова, еден од најубедените адвокати на духовниот живот, консолидирајќи го отворањето на науката кон философијата и теологијата, продолжувајќи ја на еден спектакуларен начин постапката започната во минатиот век, почнувајќи со револуцијата создадена од квантната механика (Ајнштајн, Фридман, Хабл) и од теоремите за нецелосност во математиката (Гедел)“⁴⁴. За да најдат соодветен одговор на резултатите невронаучниците прибегнуваат кон мислењата на философијата и теологијата, за поцелосно разјаснување на доживувањата на човекот. Секоја гранка на невронауките, преку бројни резултати, ги подвлекува доживувањата во детството, грижата која ја имаме за нашите ближни, односите со ближните и искуствата кои ги собираме во опкружувањето на средината во која живееме, како многу важни во развивањето и здравјето на човекот.⁴⁵ Контемплативните невронауки докажуваат дека умот може да биде регулиран (уреден, доведен во ред, н. заб.) преку повторени ментални вежби, особено преку медитација, кои воведуваат состојба на мир и контрола.⁴⁶ Слично учење имаат и светите Отци на Црквата кога зборуваат за влијанието на молитвата врз умот и внатрешната состојба на човекот.

Темите на кои невронауките можат да се зближат со теологијата се токму оние за умот, совеста и духовната интелигенција. „Станува збор за едно поле, некогаш суво, другпат плодно, на интердисциплински истражувања и дебати, што можат да донесат во дијалог дескриптивни и експликативни модели со кои оперираат философијата на умот и когнитивната психологија од една страна, со некои сфаќања на духовниот живот онака како што тие се претставени во

⁴⁴ A. S. Mihalache, *Ești ceea ce trăiești...*, 17.

⁴⁵ Сп. A. S. Mihalache, *Ești ceea ce trăiești...*, 18.

⁴⁶ Сп. A. S. Mihalache, *Ești ceea ce trăiești...*, 220.

филокалиската и научна литература на христијанското предание, од друга страна⁴⁷. Духовната интелигенција е другата тема на која може да се изгради еден дијалог помеѓу невронауките и теологијата. Во последните години, концептот за интелигенција станува се порафиниран, благодареејќи на придонесот на Хауард Гарднер, преку воведувањето на моделот на разнобразните (мултипли) интелигенции⁴⁸. Според невронаучниците кои ја истражуваат духовната интелигенција, медитацијата, контемплативните состојби или религиозниот ритуал, можат значително да ги променат внатрешните состојби и состојбите на умот, „предизвикувајќи појава на нови когнитивни модели“⁴⁹. Важно е да се напомене дека „значаен правец во овие истражувања претставува невронаучното истражување на духовните практикувања, идентификацијата на можните влијанија направени од нив над кортексот и над физиолошките механизми. (...) Во вниманието се ефектите на едни активности специфични на религиозниот живот (како што се медитацијата, молитвата, различните контемплативни состојби, учеството во религиозниот ритуал или сожалувањето) врз функционирањето на мозокот“⁵⁰. Набљудувањата кои невронауките ги прават при истражувањето не само на религиозното искуство, туку воопшто на животните искуства на човекот, откриваат дека искуствата кои ги повторуваме, ги избираме и следиме, се врежуваат во нашите церебрални функции, имајќи влијание врз начинот на кој мислиме, чувствуваме и го избираме доброто и убавото.⁵¹ На истиот начин, добродетелниот или грешниот живот на човекот, влијаат врз неговите одлуки, внатрешни состојби и врз добрите или лошите искуства кои ги доживува. Сите овие душевни искуства и истражувача на невронауките имаат конвергентни точки и се поврзани со човековите ум, совест и мозок. Тие конвергентни точки најавуваат „еден можеен дијалог помеѓу филокалиската теологија и откритијата на невронауките, кој би можел да биде објаснителен, на пример во поглед на врската помеѓу умот и мозокот или во поглед на односите помеѓу негувањето на добродетелите и здравјето“⁵². Од исклучителна важност е започнувањето на еден

⁴⁷ A. S. Mihalache, *Ești ceea ce trăiești...*, 20.

⁴⁸ Сп. A. S. Mihalache, *Ești ceea ce trăiești...*, 21.

⁴⁹ A. S. Mihalache, *Ești ceea ce trăiești...*, 21.

⁵⁰ A. S. Mihalache, *Ești ceea ce trăiești...*, 22.

⁵¹ A. S. Mihalache, *Ești ceea ce trăiești...*, 92.

⁵² A. S. Mihalache, *Ești ceea ce trăiești...*, 192.

дијалог помеѓу невронауките и теологијата, зашто откријата на невронауките опишуваат состојби забележани во истражувањето на религиозното искуство кои се наоѓаат и во делата на светите Отци. „Затоа, резултатите на невронауките можат да отворат едно значајно поле за дијалог за теологијата и науката, вадејќи го на виделина, за фактот дека советите на добрите старци, зачувани во старите филокалски текстови, содржат вредни индикации кои неочекувано конвертираат со истражувањата на невронауките“⁵³. Светите Отци сето она што го напишале и изговориле е дело на личното духовно искуство, а невронауките ги откриваат духовните доживувања преку набљудување на луѓето за време на молитвата или на доживувањето на религиозниот ритуал, набљудувајќи ги реакциите на мозокот во тие моменти. Еден дијалог ќе разјасни многу работи и ќе придонесе за доближување и соработка помеѓу невронауките, теологијата и философијата.

Дивергенции во начинот на сфаќање на човековиот ум

Еден дијалог е пожелен и добредојден само во услови кога голем дел од невронаучниците би го прифатиле. Треба да нагласиме дека многу хипотези и резултати од невронауките треба да се употребуваат внимателно. Не се сите невронаучници отворени за дијалог со теологијата и нивните резултати не се секогаш конвергентни со теолошките учења. Многу прашања остануваат неодговорени од страна на невронауките и се далеку од тоа да бидат објаснети.⁵⁴ Би можеле да кажеме дека за невронаучниците материјализмот е нивната крајна реалност, која не одговара со постоењето на било каква трансцендентна реалност. За нив, сите одговори се наоѓаат во сивата материја на мозокот. „Мнозинството на невронаучници (исто како повеќето научници) ја споделуваат натуралистичката претпоставка на нашата култура. Тие се материјалисти, верувајќи дека не постои нешто друго освен материјата – секако, вклучувајќи ја и материјата од која е составен човековиот мозок. Материјализмот се подразбира во западната културна претпоставка и е јасен во редовите на научниците“⁵⁵. Иако секуларниот свет ги отфрла религиозните идеи и верувања, сепак, според ми-

⁵³ A. S. Mihalache, *Ești ceea ce trăiești...*, 193.

⁵⁴ Види A. S. Mihalache, *Ești ceea ce trăiești...*, 390-391.

⁵⁵ J. Hick, *Noua frontieră a religiei și științei...*, 11.

слењето на современиот философ на религиите Џон Хик, „Трансцендентното има влијание над умовите на луѓето и им влијае во животите повеќе во морални и политички термини отколку во религиозни“⁵⁶. Невронаучниците се материјалисти, но се привлечени од идејата да го истражуваат религиозното искуство на човекот. Секако, истражувањето на религиозното искуство се прави од перспектива на физичките активности кои се случуваат во материјата на мозокот. Таков е и случајот со невротологијата⁵⁷, нова гранка на невронауките. Извршени се експерименти во кои се докажува менувањето на активноста на мозокот за време на молитвата или медитацијата. Но се останува на мислењето дека мозокот автономно ги прави тие промени, „како да би бил една автономна интелигенција ангажирана во интерпретативна активност производителка на совест“⁵⁸. Философот на религии Џон Хик, во неговата книга, во повеќе наврати го споменува таквиот пристап на основачите на невротологијата, Ендрју Њуберг и Еуџен д’Аквили, кои остануваат верни на главната идеја на невронауките дека мозокот го создава умот, како и идејата за Бог. Студирањето на духовните искуства од перспектива на мозочната материја, не донесува ништо ново. „Постои една смисла во која можеме да кажеме дека материјализмот ја претставува религијата на нашето време, барем во редовите на професионалните експерти од домените на философијата, психологијата, когнитивната наука и од други дисциплини кои се занимаваат со студирањето на умот“⁵⁹. Материјализмот е сè повеќе застапен во науката и секако тука не прават исклучок ни невронауките, ниту пак невронаучниците. Невронаучниците не можат да се одделат од нивниот материјализам и затоа не можат да дадат еден конкретен одговор на прашањето што е умот или совеста? Затоа, „за многу невронаучници, да се праша како функционира мозокот е еднакво со тоа да се праша како функционира умот, бидејќи за нив е по себе разбирливо дека човековиот ум е некако соединет во 1500 грама од клетки и натру-

---

⁵⁶ J. Hick, *Noua frontieră a religiei și științei...*, 54.

⁵⁷ Повеќе за истражувањата на невротологијата види <http://www.andrewnewberg.com/research>.

⁵⁸ J. Hick, *Noua frontieră a religiei și științei...*, 130.

⁵⁹ J. Searle, *Mind*, Oxford и New York 2004, 38, цит. според J. Hick, *Noua frontieră a religiei și științei...*, 94.

пани врски што го сочинуваат мозокот⁶⁰. Материјализмот во невронауките е категоричен и не отстапува од своите идеи. Затоа човековиот ум не претставува ништо друго освен еден физички процес на материјалниот мозок. Таа идеја, од страна на авторката на научни книги Рита Картер, е изразена со следниве зборови: „Или умот/совеста/Бог – наречете го како сакате – се наоѓа на коренот на сите работи, ИЛИ постои материја насекаде и умот не е ништо друго освен еден процес или една физичка состојба“⁶¹. Овие афирмации на невронаучниците се најголемата дивергенција која постои помеѓу нив и учењето на светите Отци. Материјализмот на невронауките не е соодветен со духовноста на светите Отци, исто како што и односот помеѓу ум и мозок не е ист. Погоре споменавме дека невронауките се доближуваат до одредени искуства кои веќе се доживевани од страна на светите Отци, отворајќи ја можноста за можен дијалог со теологијата. Но материјализмот ќе биде пречка за повеќето невронаучници да прифатат да слушнат сведоштва за умот и духовниот живот од луѓе (теолози) кои веруваат во невидливото (во Бога). „Материјалистичката догма според која ништо не постои надвор од материјата нема ниту едно место за некаква последна нематеријална реалност, освен како производ на човековата имагинација. Резултатот е дека материјалниот натурализам е радикално несоодветен со сите светски големи религии“⁶². Затоа оваа дивергенција помеѓу невронауките и светите Отци е една голема препрека во реализирањето на каков било однос. Голем дел од резултатите на невронауките за умот немаат значење за православната теологија, бидејќи се затворени во стакленото своно на материјата, која не им дозволува да ги видат и духовните реалности. Невронауките се соочени со невозможноста да ја објаснат природата на умот и човековата совест. Комплексноста на мозокот, умот, совеста, чувствата, не може да биде објаснета преку едно редуцирање на проста материја. Таквиот приод од страна на невронауките е погрешен и ограничен.

⁶⁰ S. Rose, *The 21st Century Brain*, London 2005, 2, цит. според J. Hick, *Noua frontieră a religiei și științei...*, 95-96.

⁶¹ R. Carter, *Consciousness*, London 2002, 44, цит. според J. Hick, *Noua frontieră a religiei și științei...*; 96.

⁶² J. Hick, *Noua frontieră a religiei și științei...*, 98.

Заклучок

Доволно е јасно дека умот претставува интерес за истражувањата на невронауките, како и религиозните искуства на човекот. Обидите да се дефинира умот и да се откријат неговите конкретни функции се ограничени само на биолошките и хемиските невронски активности. Тоа не е случај кај светите Отци, за кои умот е душата на човекот или е највисоката сила на словесната душа, чија функција е јасна: онаа да Го познае и да Го прими Бога во себеси, да го надмине материјалното и да се вознесе кон надумното (кон Бога). Нè радува мислата дека невронауките полека се доближуваат до учењата на светите Отци и нивните духовни искуства, поставувајќи на тој начин основа за градење на мост за познавање на конвергенциите кои ќе ги надополнат меѓусебните докази за умот и ќе го збогатат знаењето за човекот, во перспектива на започнувањето на еден плоден дијалог. Од друга страна е загрижувачки приодот на невронауките во студирањето на умот од материјална перспектива. Тука се создаваат дивергенции во студирањето на умот и можноста невронауките и теологијата да не се сретнат во плоден дијалог.

Треба да се знае дека тајната на умот и на совеста припаѓа на човекот и не можат да се редуцира на алгоритми, шеми или невронски биохемиски состојби. Човекот е тајна и постои можноста науката да не може да даде одговори и по многу години. Човекот е тајна која во себе го опфаќа видливото и невидливото, од оваа гледна точка треба секогаш да се почне кое било истражување за човековото тело или душа. Секогаш кога се придружуваме само до една гледна точка, ризикуваме да останеме во границите на едно редуccionистичко мислење и нема да постои реален напредок во научното истражување. Колку се побројни аспектите со кои се приоѓа на едно прашање, толку се поголеми шансите да се добијат повеќе одговори. Се надеваме дека во иднина ќе бидат надминати дивергенциите од материјална гледна точка и дека теологијата ќе го збогати знаењето на научниците во дијалогот кој постои помеѓу науката, философијата и теологијата.